

Titel: At Biskop Martensens Taushed er 1) christeligt uforsvarlig; 2) latterlig; 3) dum-klog; 4) i mere end een Henseende foragtelig

Citation: "At Biskop Martensens Taushed er 1) christeligt uforsvarlig; 2) latterlig; 3) dum-klog; 4) i mere end een Henseende foragtelig", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K14*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Tonny Aagaard Olesen; Steen Tullberg, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2010 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-bmt-kom-shoot-id6fde9410-af8b-4c0c-a4e1-259ac569d839.pdf> (tilgået 28. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K14

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **At Biskop Martensens Taushed er ... foragtelig** : Denne artikel, der afslutter sandhedsvidnestriden mod Martensen (123,5), er sammensat af en hovedtekst samt et efterskrift, der atter består af to stykker. Hovedteksten er i kladden dateret den 16. maj 1855 (jf. *Pap.* XI 3 B 251,1), dvs. samme dag, som 2. opl. af *Indøvelse i Christendom* udkom (185,27).

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 1

◀ **en Apostel indskærper ... det Haab, som er i ham** : sigter til 1 Pet 3,15, hvor det hedder: »Værer altid rede til at forsvare Eder med Sagtmodighed og Ærefrygt, for Enhver, som begierer Regnskab af Eder om det Haab, som er i Eder« (NT-1819). – **betræffende**: angående.

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 6

◀ **klare for sig** : ytre sig, så ens adfærd belyses, forklares el. undskyldes; forsvare sig.

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 12

◀ **seer hen til** : retter opmærksomheden mod.

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 19

◀ **som Drengene Nytaarsaften ... paa Folks Dør** : Det var en alm. skik, at børn og unge mennesker nytårsaften 'slog potter på dørene', dvs. de kastede gamle, ødelagte potter og andet skrammel på folks døre, el. fyldte en revnet potte med affald, skår, aske e.l. og kastede den – ved at få åbnet folks døre – ind i deres forstue el. gang.

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 24

◀ **det store Hurlumhei ved Anledning af min Artikel om Biskop Mynster** : Den umiddelbare reaktion på SKs første artikel, »Var Biskop Mynster et 'Sandhedsvidne', et af 'de rette Sandhedsvidner' – er dette Sandhed?« (SKS 14, 121-126) var en halv snes avisartikler, hvori de fleste bebrejdede SK, at han angreb en død mand (129,51). Så fulgte – ti dage efter SKs artikel – biskop Martensens udførlige, polemiske artikel, »I Anledning af *Dr. S. Kierkegaards Artikel i 'Fædrelandet'* Nr. 295« (129,14).

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 29

◀ **Skarnfjerdning** : skraldebøtte, hvori en husstands affald samles og henstår, indtil det afhentes af renovationsvæsenet.

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 32

◀ **Fra det Øieblik iagttog han den dybeste Taushed** : 201,22. – **iagttog han (...) Taushed**: forholdt han sig tavs.

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 33

◀ **uagtet det egenligen først ret ... bleven langt alvorligere** : SK har selv bemærket, at sagen først for alvor begynder med den sjette artikel (151,2).

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 35

◀ **det uagtet han er bleven opfordret ... svare paa hin Opfordring** : I sin udførlige artikel, »En god Gjerning«, i *Fædrelandet*, nr. 8, den 10. jan. 1855, skrev Rasmus Nielsen (218,42) bl.a.: »Men nu Collisionen. For at undgaae Vidtløftighed vil jeg forsøge at gjengive, hvad jeg anseer for Kierkegaards Tankegang, paa følgende Maade: 'Biskop Mynsters Prædiken fremstiller Christendommen saaledes, som den kan tilegnes af Menneskene, uden just at foranledige dem til et afgjørende, energisk Brud med Verden. Dette er saa Christendommens mildere, menneskelige Side. Jeg (Kierkegaard) vil bestræbe mig for at sætte den Sandhed i Kraft, at Christendommen væsenlig er Brud med denne Verden; dette er saa dens ideale, guddommelige Side. Vil saa Biskop Mynster indrømme denne min Bestræbelse christelig Gyldighed, og udtrykke sin Indrømmelse saaledes, at Menigheden fatter den: da ere vi i kirkelig Forstaaelse; da er min strængere Christendomsforkyndelse kun en Kjærlighedens Commentar til hans mildere; vi gaae da begge ind under det Ordinaire, vi forkynde begge den samme christelige Sandhed, og jeg skal vel sørge for, at Forkyndelsens Kraft ikke svækkes derved, at Prædikanten faaer Skin af at være Sandhedsvidne. Vil Biskop Mynster derimod ved at undvige en saadan Indrømmelse give det Udseende af, at hans Prædiken og den Vægt, han ved sin Stilling og sin Personlighed formaaer at give den, skal betegne den egenlige Høide, og de ideale Fordringer, for hvis Anerkjendelse jeg strider, betragtes som Privatoverdrivelser: da er hans Prædiken en factisk Fornegtelse af det christelige Sandhedsvidne, og jeg maa bryde med ham, det koste, hvad det vil.' / Tiden gik, og Kierkegaard arbejdede, men Indrømmelsen kom ikke. Med 'Ærbødighed', med 'Ærefrygt', overrækker han Biskop Mynster det ene Skrift efter det andet: 'opbyggelige Taler', 'Kjærlighedens Gjæringer',

'christelige Taler', 'Indøvelse i Christendommen', endelig 'til Selvprøvelse', men Indrømmelsen kom ikke. Vistnok [sandt nok] faldt der fra Biskop Mynsters Side nu og da en lille Compliment, især naar Kierkegaard ved Polemik mod de Reformerede havde afbødet et og andet Stød; men den i Alvor, ikke for Individet men for Sagen, forventede Indrømmelse kom ikke. Biskop Mynster døde, Meddelelserne om hans Levnet udkom; men ingen sidste Forklaring, intet Ord, det, som paa Kirkens Vegne kunde hæve Misforstaaelsen, den Misforstaaelse, at det endnu skulde ansees for en Privatoverdrivelse at indskærpe de christelige Idealer og sætte det Spørgsmaal i Kraft: 'Hvad er et Sandhedsvidne?' / Saa var da Maalet fyldt. Gribende et Ord, som nuværende Biskop Martensen, visselig uden i Sorgens Stemning at tænke paa hin ulmende Spænding, havde brugt til Menigheden om den hensovede Høiærværdige, Ordet: Sandhedsvidne, brød Kierkegaard frem som fra et Baghold, trodsede alle Hensyn og gik til det Yderste. / (...) / Mit Andragende er dette: / Under den Forudsætning, at min Opfatning er sand, at altsaa S. Kierkegaard, ikke af Selvkjærlighed, men af redelig Iver for Christendom og Kirke, har gjort sin Indsigelse; at han, hvad jeg troer, ikke af forfængelig Herskesyge eller aandeligt Hovmod, men kun for at klare det Uklare, har vakt dette Anstød; under denne Forudsætning beder jeg Biskop Martensen tillade, at jeg, endog som paa hans Vegne, gjør Dr. Kierkegaard den forlangte Indrømmelse, og gjør den i den bedste Mening saa udtrykkelig, saa aabenlyst, saa ubetinget, som muligt. Jeg forlanger ikke, at Biskop Martensen skal forandre sin individuelle Anskuelse; jeg beder kun, at Biskoppen – ikke for Kierkegaards, ikke for min, men for Kirkens Skyld – vil lade Indrømmelsen, opfattet i min Mening, staae og gjælde ogsaa for sit Vedkommende. Som Indsigelsen fra den Enkeltes Side er gaaet til det Yderste for Idealets Skyld, saa bør jo ogsaa Indrømmelsen fra Kirkens Side gaae til det Yderste for Idealets Skyld«, s. 29f. Da biskop Martensen ikke besvarede artiklen, indrykkede Rasmus Nielsen i *Fædrelandet*, nr. 13, den 16. jan. 1855, følgende henvendelse: »Til Høivelbaarne Høiærværdige Biskop Martensen. Et Spørgsmaal«, hvori det hedder: »Under Overskrift: 'En god Gjerning' har Undertegnede til dette Blads Nr. 8 indsendt en Artikel, hvori den Anskuelse fremsættes, at Dr. S. Kierkegaards Indsigelse imod, at Biskop Mynster i Kirkens Navn bliver kaldet 'et Sandhedsvidne, et af de rette Sandhedsvidner, et Led i den hellige Kjæde', ikke, hvad Deres Høiærværdigheds moraliserende Artikel i 'Den Berlingske Tidende's Nr. 302 uden videre synes at forudsætte, nødvendigvis maatte stemples som en slet Handling, men kunde, naar man dog blot et Øieblik vilde glemme det Menneskelige, tænke lidt paa det Guddommelige og betænke, hvad et Sandhedsvidne i Alvor har at betyde, med ligesaa megen Ret betragtes som en god Gjerning. / Af den Stemning, hvori Artiklen er affattet, vil Deres Høiærværdighed let overbevise Dem om, at det ingenlunde har været min Hensigt enten at nedsætte den Hæder, der med Rette tilkommer Biskop Mynster, eller at optræde med fjendlig Opposition imod Deres i 'Den Berlingske Tidende' saa aabent og uforbeholdent afsagte Dom. / Det var jo for Fredens og Fremtidens Skyld, at jeg henvendte mig til deres Høiærværdighed med den Bøn, at begge, hinanden saa modsatte Anskuelser, Deres og min, maatte – i det mindste indtil videre – blive staaende som tvende Muligheder, at vi dog kunde være lidt forberedte paa, hvad der maaskee vil komme. / I Henhold hertil tager jeg mig da den ærbødige Frihed at spørge Dem. Biskop Martensen, som Kirkens Ordfører, paa Ja eller Nei: *Finder De det i Kirkens Navn hensigtssvarende, at min Opfatning indtil videre bliver staaende uantastet som Modstykke til Deres, eller kjender De for Ret, at min Opfatning strax afvises som ubeføiet, for at Deres Dom, til Kirkens Beroligelse, kan blive stadfæstet som ufeilbar og uigjenkaldelig?* / Forventende Deres Høiærværdigheds behagelige Svar forbliver jeg 'med personlig Hengivenhed' Deres ærbødige R. Nielsen«, sp. 1. En reaktion fra Martensen udeblev, men i *Berlingske Tidende*, nr. 15, den 18. jan. 1855, prøvede en anonym forf., der kaldte sig 'X.', at lukke sagen således: »I 'Fædrelandet' for den 16de d. M. har Prof. R. Nielsen stillet følgende Forespørgsel til 'Biskop Martensen, som Kirkens Ordfører (?), paa Ja eller Nei: 'Finder De det i Kirkens Navn hensigtssvarende, at min Opfatning indtil videre bliver staaende uantastet som Modstykke til Deres, eller kjender De for Ret, at min Opfatning strax afvises som ubeføiet, forat Deres Dom, til Kirkens Beroligelse, kan blive stadfæstet som ufeilbar og uigjenkaldelig?' Da *hvilket som helst* Svar paa et saa utidigt og uberettiget Spørgsmaal, under de nærværende Omstændigheder kun synes at maatte gyde Olie i Ilden, tør man vist forudsætte, at der, 'for Fredens og Fremtidens Skyld', ikke gives noget Svar. Den 'Uro i Retning af *Inderliggjørelse*', som alle burde ønske, vilde sikkert derved lide meest«, sp. 4.

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 41

◀ **Leporello og hans Replik: jeg svarer ikke, hvem det saa er** : sigter til scenen i Mozarts *Don Juan*, hvor Don Juans tjener, Leporello, forklædt som sin herre, jages af alle, men nu har gemt sig: »Og sidder nu i Stilhed her og sveder; / Thi vistnok [visselig] søges jeg i hver en Krog! / Og Politie var med, saasandt jeg lever, / Det er endda – ja – dog en Slags Trøst; / Thi ellers hængte de mig strax paa Stedet / Som Don Juan, foruden al Forklaring! / St! der er nogen. Jeg vil ikke svare / (Han kaster sig næsegrus ned paa Gulvet) / Hvem det saa [end] er«, jf. *Don Juan. Opera i tvende Akter bearbejdet til Mozarts Musik*, overs. af L. Kruse, Kbh. 1807, s. 91 [= Kruse *Dramatiske Værker* bd. 2, Kbh. 1819, s. 314].

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 47

◀ **Overalt hvor det Latterlige er ... en Modsigelse** : sigter til pseudonymen Johannes Climacus, der bestemmer det komiske som en smerteløs modsigelse i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), se især SKS 7, 464-477.

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 56

◀ **Grevinde Orsini siger til Marinelli: »jeg vil hviske ... hvad hun vil sige** : sigter til 4. akt., 5. scene, af G.E. Lessings sørgespil *Emilia Galotti* (1772), hvor grevinde Orsina efter at være blevet afvist af prinsen oprørt samtaler med prinsens kammerherre, Marinelli, og nu vil betro ham en hemmelighed: »Wohl! – so will ich Ihnen etwas anvertrauen; – etwas, das Ihnen jedes Haar auf dem Kopfe zu Berge sträuben soll. – Aber hier, so nahe an der Thüre, möchte uns Jemand hören. Kommen Sie hierher. – Und! (*indem sie den Finger auf den Mund legt*) Hören Sie! ganz in geheim! ganz in geheim! (*und ihren Mund seinem Ohre nähert, als ob sie ihm zuflüstern wollte, was sie aber sehr laut ihm zuschreiet*) Der Prinz ist ein Mörder!« *Gotthold Ephraim Lessing's sämmtliche Schriften* bd. 1-32, Berlin 1825-28, ktl. 1747-1762; bd. 21, 1827, s. 273. Stykket blev opført 54 gange på Det kgl. Teater fra 1775 til 1837, senest 12. jan. 1837.

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 67

◀ **Som det at gjøre sig usynlig ... en hvid Pind i Munden** : if. folketroen kunne man blive usynlig ved at tage en lille afbarket kæp el. pind i munden.

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 70

◀ **jeg er i Vinden**: talesprogligt udtryk: er i en ubehagelig situation, i knibe.

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 76

◀ **raaber det saa høit, at det kan høres ind i et Naborige** : sigter til, at den no. *Christiania-Posten* løbende bragte referater (formentlig skrevet af Th. C. Bernhoft) af kirkestriden, først i nr. 2317, den 19. feb. 1855 (portræt af SK); dernæst i nr. 2318, tillæg, den 20. feb. (SKs første artikel); nr. 2320, den 22. feb. (Martensens artikel); nr. 2323, den 25. feb. (SKs anden artikel); nr. 2325, den 27. feb. (Paludan-Müllers artikel samt SKs svar); nr. 2333, den 7. marts (Rasmus Nielsens første artikel samt noget om SK), hvori det bl.a. hedder: »Mart. har imidlertid (hvad Berlingske Tidende opfordrer ham til) *ikke* ladet høre fra sig, siden sit Tilsvaer til Kierkegaards første Artikel«; nr. 2335, den 9. marts (anonymt angreb på SK); nr. 2358, den 1. april (endnu et anonymt angreb på SK); nr. 2373, den 18. april (referentens svar til de to anonyme); og nr. 2395, den 10. maj (anonymt svar til referenten). Et optrykt af den første polemiske artikel mod SK samt en henvisning til *Christiania-Postens* referat i nr. 2335 findes i *Flyveposten*, nr. 63, den 15. marts 1855.

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 79

◀ **simplement** : fr. slet og ret.

I trykt udgave: Bind 14 side 217 linje 81

◀ **fatale** : uheldige, ubehagelige.

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 13

◀ **en Begynder paa Bispestolen** : Martensen havde været biskop i mindre end et år (123,5).

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 18

◀ **sin Tale i »Berlingske Tidende«** : dvs. Martensens (123,5) artikel, »I Anledning af Dr. S. Kierkegaards Artikel i 'Fædrelandet' Nr. 295« (129,14).

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 21

◀ **at være Conferensraad** : 142,18.

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 25

◀ **tjene mange Tusinder i Gage** : I forbindelse med Martensens indtræden i geistlighedens højeste stilling blev det ved kgl. resolution af 29. juni 1854 bestemt, at aflønningen af Sjællands bispestol skulle overtages af statskassen, mod at biskoppen fik en årlig gage på 4.000 rigsdaler (164,1) samt værdien af 600 tønder byg i penge efter kapiteltakst (1855 = 4.088 rigsdaler, jf. *Capitels-Taxt for Sjællands Stift fra Aaret 1600 til 1855*, Kbh. [1856], s. 8) samt 800 rigsdaler til kontorhold. Ved finansloven af 1855 blev det dog besluttet, at alle biskopper skulle på fast pengeløn. Efter indgående politiske forhandlinger endte det med, at Martensen fik en fast årsløn på 5.000 rigsdaler (se debatten i *Kjøbenhavnsposten*, nr. 32, den 7. feb. 1855). Dette indgreb fra staten betød en klar lønnedgang for Martensen, hvilket han i høj grad var utilfreds med.

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 26

◀ **Biskop Martensen og jeg vi ere ... et Mellemværende** : SK har kendt den fem år ældre Martensen (123,5) helt tilbage fra studietiden, hvor Martensen i 1834 var SKs manueltør. De har færdes i de samme cirkler, har kendt og besøgt hinanden. Om deres litterære mellemværende begynder allerede i 1830'erne

med Martensens bog om Faust (1836; jf. fx den løse optegnelse fra 1837: »Og hvor ulykkelig er jeg ikke – Martensen har skrevet en Afhandling om Lenaus Faust«, *Pap.* II A 597) el. med SKs magisterafhandling, der afsluttes med en tvetydig henvisning til Martensen (jf. *SKS* 1, 357), er uvist. Men i SKs påfølgende pseudonyme forfatterskab rettes en kritisk-satirisk bredside mod Martensen, 'Systemets', dvs. den spekulative filosofi og teologis repræsentant. Det sker især hos Johannes Climacus i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846). Martensens navn nævnes dog aldrig direkte, og Martensen tager heller ikke til genmæle mod SK. – **ogsaa af Pietet for en afdød Fader:** formulering fra SKs første artikel, »Var Biskop Mynster et 'Sandhedsvidne', et af 'de rette Sandhedsvidner' – er dette Sandhed?« (126,22), *SKS* 14, 126,24; se også det andet stykke i artiklen, »Derved bliver det!«, *SKS* 14, 131,36.

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 31

◀ **Selv da den, der vel maatte betragtes ... Martensen iagttog Taushed.** : Der sigtes til den strid om tro og viden, som førtes i 1849-1851. Filosofiprof. Rasmus Nielsen sluttede sig fra 1849 til SK, hvilket bl.a. udmøntede sig i det SK-prægede værk *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed* (1849, ktl. 700). I 1849 udkom Martensens *Den christelige Dogmatik* (ktl. 653), som man havde ventet på i årevis. I forordet kaldte han, uden navns nævnelse, SKs skrifter for »Strøtanker og Aphorismer, Indfald og Glimt« (s. III). SK svarede ikke Martensen, men det gjorde Rasmus Nielsen, der udgav stridsskriftet *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus« og Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«*. En undersøgende Anmeldelse (1849, ktl. 701), hvori Martensen udsættes for en sønderlemmende kritik. Ligesom Nielsen brugte også P.M. Stilling SK mod Martensen. Dette skete i skriftet *Om den indbildte Forsoning af Tro og – Viden med særligt Hensyn til Prof. Martensens »christelige Dogmatik.« Kritisk-polemisk Afhandling*, (1850, ktl. 802). Nu fulgte en omfattende debat i samtiden. Niensens næste store indlæg var *Evangelietroen og Theologien. Tolv Forelæsninger holdte ved Universitetet i Kjøbenhavn i Vinteren 1849-50* (1850, ktl. 702), hvori begrundes – i en mere systematisk fremstilling – indsigten fra SKs pseudonymer, at man må begribe, at troen ikke kan begribes. Derpå fulgte Rasmus Niensens *Et par Ord i Anledning af Prof. Scharlings Apologie for Dr. Martensens Dogmatik* (1850), og kort efter P.M. Stillings pjece *Et Par Spørgsmaal til Professor C.E. Scharling i Anledning af hans saakaldte Anmeldelse af Dr. Martensens christelige Dogmatik* (1850). Med disse skrifter havde Nielsen og Stilling dannet front mod Martensen og dennes tilhængere. Martensen tog til genmæle i *Dogmatiske Oplysninger. Et Leilighedsskrift* (1850, ktl. 654), hvori det bl.a. om SK, dog uden navns nævnelse, hedder: »mit Kjendskab til denne vidtløftige Litteratur er, som sagt, kun saare ringe og fragmentarisk, hvad blandt Andet er grundet deri, at jeg baade ifølge mine Studiers Gang og min individuelle Aandsretning er mindre modtagelig for en experimenterende Fremstilling af de høieste Sandheder, og fornemmelig søger min Belærelse angaaende disse Sandheder hos saadanne Forfattere, der anvende den ligefremme Meddelelse« (s. 13). Det var ringeagtende bemærkninger som denne, der if. Martensen havde gjort SK gal. I et brev til sin ven L. Gude, dateret 11. jan. 1855, skriver han: »Ja skulde det komme til en Strid med Kd [Kierkegaard], er det jo endogsaa muligt, at der paa enkelte Puncter maa recurreres til de 'Dogmatiske Oplysninger'. Disse ere det jo dog, som have brændt Kd, og man sporer jo deres Eftervirkning i den sidste Explosion«, *Biskop H. Martensens Breve. Breve til L. Gude* (125,56) bd. 1, s. 134. Rasmus Nielsen besvarede Martensens skrift i *Dr. H. Martensens dogmatiske Oplysninger belyste* (1850, ktl. 703), og Stilling afsluttede sagen i *Er Religionsforskerens Forhold til den saakaldte Aabenbaring det samme som Naturforskerens Forhold til Naturen?* (1853), men SK selv publicerede aldrig et svar; se SKs utrykte artikler (*Pap.* X 6 B 83-102, 103-132, samt især 133-143), herunder artiklerne »Et Intermezzo i Øieblikkets theologiske Kamp af en der staaer ganske udenfor« (*Pap.* X 6 B 133) og »Erindringer af Pseudonymernes Liv. Et Indlæg i Øieblikkets theol. Strid« (*Pap.* X 6 B 137). – **Prof. Nielsen:** Rasmus Nielsen (1809-84), da. teolog og filosof; lic.theol. 1840, fra 1841 ekstraordinær og fra 1. sept. 1850 ordinær prof. i moralfilosofi ved Københavns Universitet, 1847 Ridder af Dannebrog. Han var i begyndelsen af 1840'erne meget præget af den ty. filosof G.W.F. Hegel, men kom fra midten af 1840'erne under indflydelse af SK, med hvem han sluttede personligt venskab i sommeren 1848. Dette venskab blev løserne med årene. Da Rasmus Nielsen med artiklen »En god Gjerning« i *Fædrelandet*, nr. 8, den 10. jan. 1855, forsvarede SK under kirkestriden, og det således kunne se ud som om, de to arbejdede i forening, belyste SK forholdet i en utrykt artikel, »At jeg staaer bogstaveligt ene; og at man ikke forstaaer Betydningen heraf« (*Pap.* XI 3 B 157): »Her har vi altsaa formodentligen Coteriet: Nielsen og Kierkegaard, og Kierkegaard og Nielsen, de To conferere med hinanden, ere uadskillelige, det Hele er et aftalt Spil mellem dem o:s:v.: Sandheden er, at jeg i Løbet af 1854 en tre Gange, naar vi en passant mødtes, har talt med Prof. N.; og den sidste Gang var c. 5 Maaneder før Dec. 1854, da Striden med Martensen begyndte. Sandheden er, fra Dec: 1854 og saa i al den Tid, da jeg har kæmpet mod officiel Christendom har jeg bogstaveligt ikke talt med Prof. N. indtil i Begyndelsen af Juli 1855, da vi tilfældigviis mødtes uden for Nørre-Port.« – **Dr. Stilling:** Peter Michael Stilling (1812-69), da. filosof; opgav teologistudiet kort før eksamen, men fik senere dispensation til at disputere for magistergraden med afhandlingen *Den moderne Atheisme eller den saakaldte Neohegelianismes Conseqvenser af den hegelske Philosophie*, Kbh. 1844, ktl. 801. Han havde i begyndelsen af 1840'erne gjort sig til talsmand for en konservativ hegelianisme, som han i slutningen af årtiet tog stærkt afstand fra. Efter en studierejse virkede han 1846-1850 som privatdocent. Herefter levede han vist nok af en privat formue. Han stod i et personligt venskab med SK, men det vides ikke, hvor meget de to så hinanden de seneste par år.

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 42

◀ **komme i Fordelen** : indtage den mest gunstige stilling (af de to).

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 58

◀ **en Brutus** : sigter til den rom. senator Marcus Junius Brutus (85-42), der endte med at føre an i mordet på Julius Cæsar. Hvilket forhold, der sigtes til, og hvorvidt der knyttes an til en antik kilde el. til Shakespeares fremstilling af Brutus i *Julius Cæsar*, har ikke kunnet afgøres. Sml. dog *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), i *SKS* 7, 218 og *Begrebet Angest* (1844), i *SKS* 4, 425, hvor der hentydes til den indesluttede Brutus hos Shakespeare, samt *Frygt og Bæven* (1843), i *SKS* 4, 151f., hvor der hentydes til anekdoten om, hvordan Brutus måtte ofre sine egne sønner, da de overtrådte den lov, han selv havde indført.

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 62

◀ **en Oraniens Taushed** : hentyder til William I, prins af Oranien (1533-84), hollandsk frihedshelt, der blev kendt som William den tavse.

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 62

◀ **træde (...) under Øine** : fast vending, træde (kækt, åbent) i møde.

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 67

◀ **afgjort** : på en utvetydig måde, ubetinget.

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 68

◀ **»med et Phænomen indlader man sig aldrig«** : sammentrængt citat fra første del af *Indøvelse i Christendom*, hvor – i samtidighedens situation – den forstandiges dom over den fornederede Jesus fremstilles: »Jeg betragter ham [den fornederede Jesus] som et Phænomen, med hvilket – og det gør man aldrig med et Phænomen – man klogeligen ikke indlader sig, da det er aldeles umuligt at beregne ham eller Katastrophen for hans Liv«, *SKS* 12, 62,8-11.

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 76

◀ **Dette kan man læse i »Indøvelse i Christendom« ... i 2det Oplag** : se *Indøvelse i Christendom*, 2. opl. (185,27), s. 56. Det fremgår af kladden, at SK først havde udformet noten med følgende ordlyd: »Dette kan man læse i 'Indøvelse til Chrstd.', Ja, som En [rettet fra: Goldschmidt] i sin Tid bemærkede, at hvad der blev skrevet i den Clara Raphaelske Tid, ogsaa det han skrev, kunde man læse i en af mine Bøger: saaledes gjælder det, at hvad der nu saadan siges imod mig, det kan man læse i 'Indøvelse af Chrstd.', hvilken Bog ret beleiligt er udkommet [herover: nu foreligger] i 2^{det} Oplag« (*Pap.* XI 3 B 251,16).

I trykt udgave: Bind 14 side 218 linje 78

◀ **er jo af** : el. er jo en af.

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 2

◀ **»christelig Resignation« - hvad Prof. Nielsen ... tilbagekalde sine Grovheder** : sigter til Rasmus Niensens artikel »En god Gjerning« i *Fædrelandet*, nr. 8, den 10. jan. 1855, hvor det hedder: »Dersom Striden kun dreiede sig om et Ord og en Ordbetydning, da kunde man gjerne indrømme, at der ogsaa, hvad Sandhedsvidnet angaaer, kan gives en mildere Sprogbrug; men her, hvor det er et Liv, en Aandsretning, der kun vil Eet, og derfor har kunnet sammentrænge sig i eet Ord, her er Biskop Martensen i mine Tanker ikke saa vel tjent med, at der paa hans Vegne fremtures med svage Forsvar for en svagere Ordbetydning, men derimod, hvordan saa end det endelige Udfald bliver, altid væsenlig tjent med, at de christelige Idealer komme til deres Ret. Derfor troer jeg ogsaa, at Biskoppen, endog hvad denne Sag angaaer, allerede har stillet sig paa den christelige Selvfornegtelses Standpunkt.« s. 30. – **spillede Martensen i Haanden**: gav Martensen som fordelagtigt argument. – **iaagttag**: være opmærksom på, udøve.

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 8

◀ **kritisk** : her: endnu ikke afgjort, uvist.

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 21

◀ **i en saa ung Alder** : Martensen, der var født den 19. aug. 1808, var 45 år, da han i sommeren 1854 blev indsat som Sjællands biskop. Det var en ung alder fx i forhold til biskop Mynster, der var 58 år, da han i 1834 blev biskop.

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 32

◀ **Eden** : dvs. præsteløftet (155,9).

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 35

◀ **at gjøre en saa glimrende (!) Carriere (!)** : Martensens (123,5) karriere havde været bemærkelsesværdig: 1832 cand.theol, 1834-36 videnskabelig dannelsesrejse, 1837. lic.theol., 1838 teologisk lektor ved Københavns Universitet, tillige populær forelæser, 1840 æresdoktor i Kiel, samme år ekstraordinær prof., 1841 medlem af Videnskabernes Selskab, 1845 udnævnes til hofprædikant, 1847 Ridder af Dannebrog, 1850 ordinær prof., 1852 medlem af Konsistoriet, 1853 medlem af Kommission til kirkeforfatningens ordning, 1854 Sjællands biskop samt medlem af direktionen for Pastoralseminariet og medlem af Kgl. Missions-Kollegium. Han modtog 6. okt. 1854 Dannebrogsmændenes hæderstegn ('sølvkorset').

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 36

◀ **det nye Testamentes Christendom er just Uro** : Sml. SKs tale om, at 'troen er en urolig ting' (se *Til Selvprøvelse Samtiden anbefalet* (1851), i SKS 13, 46), hvor der formentlig hentydes til Martin Luthers evangelieprædiken over Luk 17,11-19 (om helbredelsen af de ti spedalske) til 14. søndag efter trinitatis i *En christelig Postille, sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller*, overs. af J. Thisted, bd. 1-2, Kbh. 1828, ktl. 283; 1. del, s. 501-514; s. 503, hvor Luther siger: »Giv derfor agt! Der ere mange Ordgydere, som ville [vil] undervise Andre om Troen og Samvittigheden, skjøndt de forstaae ligesaameget deraf, som et Stykke Træ. De mene, Troen er en sovende, ørkesløs Ting i Sjelen; det er Nok, tænke de, naar blot Hjertet antager, at Gud er Gud. Men her [af de ti spedalske] seer du, hvad Troen er for en levende, vældig Ting: den gjør et andet Hjerte, et andet Menneske; den venter al Naade af Gud; derfor driver den Sjelen til at løbe og til at standse, gjør dristig til at raabe, og beder for al Nød!«

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 38

◀ **det nye Testamentes Christendom er at lide** : 123,41.

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 40

◀ **Styrelsen** : dvs. Guds styrelse.

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 59

◀ **eneste** : enestående.

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 63

◀ **Mislige** : tvivlsomme, betænkelige.

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 67

◀ **Rang, Titel** : 141,37.

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 67

◀ **Orden** : 143,19.

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 67

◀ **Skraaler** : højroestet person, der bare råber op.

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 69

◀ **den menige Mand** : SKs foretrukne betegnelse for den jævne, lavere samfundsklasse.

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 70

◀ **er Vrøvl, hvad man jo allerede ... siger sig som »Vrøvl«** : sigter til en anonym artikel i *Dagbladet*, nr. 95, den 25. april 1855, der begynder: »Den Kierkegaardske Strid. (Af et Brev.) Du spørger mig, kjære Ven! hvad jeg tænker om Søren Kierkegaards Færd. Du forundrer Dig over den Vildfarelse hos en saa begavet Mand at prædike Christendom i det for Folk i Almindelighed uforstaaelige, knudrede, filosofiske Sprog; medens Præsterne i ham see en næsten personlig Fjende, kalde jevne, fornuftige Folk hans Tale 'Vrøvl'. Paa Faa eller Ingen gjør den Indtryk, og store Evner anvendes her til liden Nytte. – Jeg troer, at Du har Ret; men jeg troer ogsaa, at det ikke blot er Talen, Sproget, hvori Mangelen stikker. 'Dannevirke' har sammenlignet Kierkegaards Artikler med Luthers Theses, medens jeg og vistnok [givetvis] Mange mene, at Kierkegaard ikke er nogen ret Christen, end sige nogen Luther. Luthers Christendom gik ikke paa Skruer. / Kierkegaard

aabnede Striden paa en hadefuld, personlig Maade; han satte med Forsæt Lidenskaben i Bevægelse. Nu har Christus vel sagt, at han var kommen at bringe Strid og ikke Fred hernede, men det var en Spaadom, at saaledes vilde det gaae; forsætlig at vække Strid, det finde vi intet Sted opskrevet som tilladeligt, endsige paabudt. Prædiker Kierkegaard for døve Øren, saa er det derfor hans egen Skyld. Mulig, at hans Tale skal blive erindret i Evigheden som han sagde, thi hans Mening har sikkert været god; men det tildeels hjerteløse, der laae i hans første Artikel mod Mynsters Minde, den Mangel paa christelig Mildhed, hvoraf den led, – det vil ogsaa blive erindret. Nu – det er det Indtryk, Sagen og Personen gennem den har gjort paa mig. Kierkegaard har jeg seet engang paa Gaden, men personlig er han mig aldeles ubekjendt. / Hvad Kierkegaard har sagt om vor Tid, at christelig Aand er svækket iblandt os, er sandt og vilde være sandt, sagt til enhver Tid. Vor Tid har sin store Brøst; men dog findes der sand Christendom blandt os; vi have Meget at græde over, men ogsaa Noget at glæde os over. Guds Rige er voxet og vil voxe – det veed Intet af Kierkegaards 'ene' Christen, men det omfatter den ganske Menneskehed med sin Omsorg. Det sender os den hellige Aand til at vejlede os, og det kierkegaardske upersonlige Væsen – 'Styrelsen' – kjender det Intet til. Den hellige Aand taler ikke i filosofiske Floskler, men i varme, ophøiede, simple Ord. Skade, at Kierkegaard er bleven Filosof! Det har han vist havt mere Skade af end af den mynsterske Christendom; thi det er unægtelig min Mening, at Filosofien i Reglen er til Fordærvelse for den Enkelte. / Jeg er ikke Theolog, og min Ret til at tale med begrunde sig blot paa min daglige Læsen i Skriften og paa mine Fordringer til at kaldes en Christen, forsaavidt den fuldstændigste Tro, en Underordning af min Forstand under Guds Ord, en Stræben efter at gaae fremad og blive bedre – Alt i menneskelig-skrøbelig Maalestok – tør berettige mig dertil. Jeg erkjender derfor Sandheden af Kierkegaards Ord, at der er megen Lunkenhed i Sjælene i vore Dage. (...)« , sp. 1-2.

I trykt udgave: Bind 14 side 219 linje 75

◀ **hudflettes** : piskes.

I trykt udgave: Bind 14 side 220 linje 12

◀ **jevnt avancerende** : 142,4.

I trykt udgave: Bind 14 side 220 linje 14

◀ **som i Anledning af Prof. R. Nielsens Artikler** : 217,41.

I trykt udgave: Bind 14 side 220 linje 18

◀ **maaskee endog fra Norge** : 217,79.

I trykt udgave: Bind 14 side 220 linje 19

◀ **i »Berlingske Tidende« anonyme ... indlade sig** : 217,41.

I trykt udgave: Bind 14 side 220 linje 20

◀ **hvad jeg hører ... med enkelte Præster her i Byen** : Flere præster talte mod SK fra prædikestolen, men det vakte især opmærksomhed, da Grundtvig (126,32) den 1. april 1855 i en prædiken vendte sig mod SK. Biskop Martensen skriver herom i et brev til L. Gude, dateret den 2. april 1855: »Grundtvig holdt igaar en heel Prædiken mod S. Kierkegaard, hvem han indførte under den Categorie 'Spotterne sige', at vi, der ere Christi Tjenere skulle [skal] leve i den sorteste Fattigdom o.s.v. 'Spotterne' maatte ogsaa sige om Herrens Begravelse, at den var 'altfor kostbar for et Sandhedsvidne'. Spotterne forlange, at vi skulle prædike os selv ud af Verden og pidske de Vantroer til at træde frem i aabenbart Had o.s.v. Han brugte Fortællingen om Quinden, der salvede Herren. – Saavel min Kone som Paulli, der begge tilfældigviis hørte denne Prædiken, vare i høi Grad tilfredsstillede. Mig kunde det jo ikke andet end glæde at erfare dette, thi nu er det klart, hvorledes hele den Grundtvigske retning staaer til Kgd., hvilket ikke var ganske klart i Begyndelsen«, *Biskop H. Martensens Breve. Breve til L. Gude* (125,56) bd. 1, s. 142f.

I trykt udgave: Bind 14 side 220 linje 28

◀ **»Sandhedsvidnerne«** : dvs. præsterne.

I trykt udgave: Bind 14 side 220 linje 34

◀ **Man misforstaae** : Følgende stykke har i kladden overskriften:»Til Efterskriften om Martensens Taushed« (*Pap. XI 3 B 251,27*).

I trykt udgave: Bind 14 side 220 linje 37

◀ **hvad her er inde** : hvad der her foregår el. hvad her er på færde.

I trykt udgave: Bind 14 side 220 linje 44

◀ **dette om »Sandhedsvidnerne«** : dvs. talen om, at præsterne skulle være sandhedsvidner (147,38).

I trykt udgave: Bind 14 side 220 linje 47

◀ **1000 kongelig autoriserede Lærere** : dvs. 1000 præster (141,36).

I trykt udgave: Bind 14 side 220 linje 60

◀ **hvo** : hvem, den.

I trykt udgave: Bind 14 side 220 linje 75